

Josip Franulić

JEDAN POGLED NA NAŠE VJERNIKE U PROŠLOSTI

„Ne pitaj zašto su negdašnja vremena bila bolja od ovih, jer to nije mudro pitanje” (Prop 7,10).

Prethodne napomene

Pretenciozno je i zapravo nemoguće uopće pokušati svestrano i iscrpno prikazati hrvatske vjernike u prošlosti. Tome je razlog što među pripadnicima našeg naroda postoje različiti mentaliteti, uvjetovani prilikama ambijenta i raznim vanjskim utjecajima tijekom povijesti, već prema tome pod kojom je tuđinskom dominacijom (Mlečani, Turci, Austrija) bio dotični dio hrvatskog življa. Spominjući te strane vladavine nad našim življem u prošlim vremenima — ovdje se obrađuje razdoblje od 16. do 19. st. — razumljivo je da se, s obzirom na tretiranu problematiku, u prvom redu misli na stupanj (ne)vjere tih tuđina i na njihov stav prema prakticiranju vjere među onima koji su im u političkom smislu bili podređeni.

U prikazu, koji je podijeljen na osam podnaslova, bit će riječ o vjernicima konkretne župe — Nerežišća na otoku Braču. Tema se obrađuje na temelju prvo-razrednih i nenadomjestivih izvora za crkvenu povijest pojedinih župa. To su zapisnici s biskupskih vizitacija u razdoblju od 1585. do 1893. godine, pisani latinskim i talijanskim jezikom, a čuvaju se u Biskupskom arhivu u Hvaru. Bogati su mnoštvom podataka koji se samo u njima mogu naći: o crkvama i njihovom izgledu, o životu i vladanju svećenika i klerika, o bogoštovlju, vjeronauku, bratovštinama, vjernicima, školstvu. . . Osim obilja činjenica koje sadrže, imaju i tu prednost što zapisnik svake vizitacije tvori jednu cjelinu. Daje nam zaokruženu sliku o vjeskim prilikama u određenom vremenskom razdoblju.

Odmah valja napomenuti da ćemo u zapisnicima vizitacija rijetko naići na ono pozitivno, što se toliko ne ističe, jer se shvaća kao normalno. Bilježile su se negativnosti; one se iznose u svrhu konstatacije i tendencije — nekada čak i izričite naredbe, praćene sankcijama — da se pogreške pojedinaca što prije poprave.

U obrađivanju te teme s uopćenim naslovom neizbježno je naglašen lokalni momenat. Međutim, životne navike i običaji naših vjernika u prošlosti bili su uglavnom isti u cijeloj hvarskoj biskupiji, kojoj pripada spomenuta župa. Stoga se

ovo, što će biti izneseno, može primijeniti u širim razmjerima, posebno u južno-hrvatskim okvirima.

S obzirom na izbor dotične tematike moguće je prigovor: koju svrhu ima takav povijesni prikaz u liturgijsko-pastoralnoj reviji? Odgovor glasi: upravo takav prikaz ima aktualnu pastoralnu primjenu. Uvidjevši, naime, stanje u prošlosti, postat će nam jasnije i neke današnje pojave, za koje nam se može činiti da su novijeg datuma, a zapravo su samo produžetak onoga čemu se korijeni nalaze u proteklim vremenima.

„Laudatores temporis acti”, kako ih naziva već Horacije, htjeli bi jednostrano prikazati kao da su „dobra stara vremena” bila samo savršenstvo. Gube pak iz vida utemeljenost svetopisamskog izričaja koji je stavljen kao motto ovog prikaza. Doista, u prošlosti (ovdje mislimo na vrijeme od 16. do 19. st.) privatni i javni život prožimamo je religiozni osjećaj; nije bilo sredstava javnog priopćivanja, da bi se preko njih širila protuvjerska propaganda, agresivni ateizam, pornografija i uopće nekršćanski moralni nazori; državni je aparat često bio tijesno povezan s Crkvom. Uza sve to, vidjet ćemo da život i vladanje naših vjernika iz dotičnoga vremenskog razdoblja ni izdaleka nisu bili na vjerskoj i moralnoj visini, kako bi se – iz upravo naglašenih prednosti – opravdano moglo čekivati.

Međuodnosi svećenika i vjernika

Odnos vjernika prema župnicima i ostalim svećenicima u župi redovito je bio korektan, osim u nekoliko slučajeva. Sigurno je da ni svi župnici nisu tada bili bez krivnje; naime, davali su povoda da se vjernici prema njima tako ponašaju. Jednoga su grdili uvredljivim riječima, drugoga su znali i udariti. Među vjericima našlo se onih koji nisu bili naklonjeni i zagorčavali su život dvojici, inače uzornih, župnika.

Govoreći o međuodnosima svećenika i vjernika, treba istaknuti da su bili najslabiji za župnikovanje jednog domoroca (nemo propheta in patria!) krajem 16. stoljeća. Taj bi u propovijedima znao grditi pojedine vjernike i govoriti o osobnim stvarima, a prijetnje i neredi slušatelja nisu izostajali i to odmah, na licu mjesta. Jednome koji se posebno isticao u vrijeđanju župnika vizitator je naredio da „mora javno u župskoj crkvi jedne nedjelje ili blagdana za vrijeme mise, ponizno klečeći, sklopljenih ruku i pognute glave, glasno očitovati svoju pogrešku što je nedoličnim riječima vrijeđao svoga župnika i pastira te od njega tražiti oprostene”. Župnika je pak isti vizitator opomenuo „neka u crkvenim propovijedima nikoga ne kudi i ne optužuje te neka ne govori o osobnim stvarima, nego neka propovijeda Isusa Krista, poučava o krepostima, odvraća od mana; općenito neka ih uči pobožnosti i strahu Božjemu.”

Župnici su pohvalno prakticirali zapovijed o djelotvornoj ljubavi prema svojim župljanima koji su materijalno oskudijevali. Među obvezama koje su župnici imali prema crkvi i župi, navodi se i pomaganje siromaha milostinjama Božića,

Nove godine i Uskrsa, dok je milostinja Velikoga četvrtka isključivo bila namijenjena siromašnima. Jedan župnik posebno se isticao u ljubavi prema potrebnima. Bolesnim je siromasima slao novaca ili hrane, a kad bi se siroticama pružila prigoda za udaju pomagao im je da to mogu ostvariti.

Razumljivo je da su se župnici još više brinuli za duhovne potrebe povjerenih im vjernika. To je osobito dolazilo do izražaja u pohađanju bolesnika i skrbi za njih. O jednom je župniku rečeno da bolesnika otiđe posjetiti netom ga o tome obavijeste, a drugi put nastoji da prime sakramente. Župski su pomoćnici s njime ili sami dvaput dnevno obilazili bolesnike u župi. U vrijeme pošasti kuge početkom 17. st. drugi je župnik, kako potvrđuju svjedoci, usprkos pogibelji koja mu je prijetila, nastojao barem izdaljega ispovijediti okužene.

Neke od iznesenih negativnosti u odnosima između svećenika i vjernika ni pošto nam ne daju pravo da stvari uopćavamo. Naprotiv, da bismo dobili cjelovitu sliku župe, navedimo kako je vizitator 1793. godine župniku dao svjedodžbu kojom se potvrđuje da on „u svemu izvrsno upravlja župom, puk je svećenicima i istom župniku pokoran najvećom odanošću, djeca su poučena u kršćanskom nauku, crkvena se disciplina najbolje opslužuje, o siromasima se vodi briga, bolesnicima se marljivo pruža sva kršćanska pomoć i napokon sve se župske funkcije potpuno izvršavaju. . . To nam je pribavilo veliku utjehu u Gospodinu; stoga našem bratu svećeniku od srca čestitamo i to mu dragovoljno potvrđujemo svjedočanstvom istinske pohvale”.

Sudjelovanje vjernika u bogoslužju

U vremenskom razdoblju, koje se obrađuje u ovom prikazu (16. do 19. st.), nalazimo bogatstvo i raznolikost liturgijskih obreda. Obavljali su se veoma svečano i s većim brojem svećenika (i do 15 ih je istodobno boravilo u župi, koja u navedeno vrijeme nikada nije imala više od 2000 stanovnika). Osim celebriranja euharistijske žrtve, svakodnevnog propovijedanja u došašću i korizmi te brojnih procesija, prakticira se pjevanje određenih dijelova časoslova s pukom, osobito Večernje svake nedjelje i blagdana, zatim određenih časova prije župske mise na svetkovine, kad se obavljala i Služba čitanja (bivši Matutin), s Jutarnjom. Tijekom 17. i 18. st. pa i neko vrijeme u 19. st. Matutin se slavio čak svake nedjelje i blagdana u vremenu od Svih svetih do Bogojavljenja.

Po svemu sudeći, sudjelovanje vjernika u tim mnogobrojnim i raznovrsnim liturgijskim činima nije bilo baš idealno. Župski pomoćnik 1604. godine izjavljuje da župljani nisu pobožni i ne dolaze u velikom broju na nedjeljnu i blagdansku misu. Krajem 18. st. blagdanom pohađaju crkvu njezini uobičajeni posjetitelji, a radnim danom gotovo nitko. Stoga župnik, koji je to izjavio, radnim danom celebrira većinom oko podne, čekajući da koja pobožna osoba sudjeluje u bogoslužju. Za njegova župnikovanja vizitator potiče mjesne svećenike neka radnim danom prije svoje mise naredi da se dade znak zvonom, kako bi vjernici, koji to žele, mogli doći na njihovu misu.

U vezi sa sakramentalnim životom vjernika župnik 1668. godine ovako izvještava: „Na svetkovine preko godine običava se ispovjediti i pričestiti dobar dio žena i malo muškaraca, izuzevši Uskrs kad se svi ispovjede i pričeste, osim malobrojnih koji znaju odgoditi za Uzašašće ili Duhove.” Drugom zgodom isti župnik veli da puk na sakramente dolazi tri ili četiri puta godišnje prigodom svetkovina, a žene češće. Djeci bi se prva pričest dijelila na Uskrs, zajedno s ostalima, a inače su se muškarci i žene pričješćivali odijeljeno.

Ponašanje vjernika u crkvi nije bilo uvijek uzorno. Tako jedan crkveni odbornik 1614. godine moli biskupa-vizitatora neka „župnik obuzda jezike ženama, jer se ne može podnositi njihov žamor, posebno za vrijeme evanđelja”. Stvar je ostala po starom, jer se isto konstatira i poslije četrnaest godina. U drugoj polovici 17. st. rečeno je da mnogi običavaju ostati izvan crkvenih vratiju i odatle slušaju misu, premda u crkvi ima mjesta za sve. Župnik ih je zbog toga često korio, ali uzalud; „toliko je — veli on — u dušama takvih ukorijenjena averzija prema Bogu”.

Nepričešćeni za Uskrs

Među pitanjima, što ih je biskup-vizitator postavljao župniku i svjedocima, neizostavno je bilo ono o nepričešćenima za Uskrs. Redovito su to bili javni suložnici kojima se pričest uskraćivala, a također i oni koji na vrijeme ne bi platili desetinu. Bilo je, međutim, slučajeva da je pojedini župnik neke suspendirao od primanja uskrsne pričesti. Tako 1764. godine suspendira trojicu, iz razloga koji nisu navedeni. Poslije četiri godine na isti način postupa prema jednome da ga ponizi zbog njegova psovanja i nepoštivanja majke. Drugom zgodom suspendira čak sedmoricu, dok ne budu voljni popraviti oduzeti dobar glas svojim bližnjima.

Dok se u 16. i 17. st. ne bi za Uskrs pričestio pokojni suložnik, u drugoj polovici 18. st. taj se broj postupno povećavao, da bi 1802. godine narastao do 30 (župa tada broji 1400 stanovnika). Očito se opaža širenje vjerskog indiferentizma, negativne posljedice liberalnoga francuskog prosvjetiteljstva, kojega se utjecaj osjetio i u našim krajevima, što su početkom 19. st. bili pod Napoleonovom okupacijom. Jedan svećenik u mjestu izjavljuje 1823. godine da je mnogo ispovijedao dok je u župi bilo kršćanskog žara, ali taj je opao i sada se malo ispovijeda. Indikativno je za razumijevanje ondašnjih društveno-crkvenih prilika ono što je iste godine kazao drugi svećenik: „U ovo se doba posebno ozloglašava dostojanstvo službenika svetišta.”

Ne pričestiti se za Uskrs držali su teškim grijehom pa su prema takvima strogo postupali. Godine 1589. vizitator naređuje župniku neka nepričešćenima za Uskrs zabrani ulaz u crkvu i neka im odredi rok od devet dana da se ispovjede i pričeste. Poslije deset godina opomenuta su dvojica da se, pod prijetnjom izopćenja, naknadno moraju pričestiti određenog blagdana, inače će se protiv njih

povesti postupak. Župnici su na uskrсну osminu s oltara opominjali vjernike, koji su propustili obaviti uskrсну pričest da to učine, jer će u protivnom biti izopćeni.

Kad je riječ o (ne)primanju sakramenata, zanimljivo je napomenuti jedinstveni slučaj, ubilježen u starim matičnim knjigama. Naime, 1748. godine bez sakramenta umire 27-godišnji mladić, koji nikada u životu nije bio ispovjeden ni pričešćen, stoga mu je bio uskraćen crkveni ukop.

Javni grešnici

Bili su to uglavnom suložnici koji su živjeli u nedopuštenoj vezi, jer se nisu mogli vjenčati zbog zapreke krvnog srodstva. Upravni aparat, što je dolazio iz Venecije, nije uvijek domaćim vjernicima davao dobar primjer. Neki knezovi i kancelari krajem 16. i početkom 17. st. držali su suložnice koje su dovodili sa sobom. Osim javnih, razumljivo je da su postojali i tajni grešnici. S tim u vezi značajne su, iako očito pretjerane, riječi jednog župljanina, ispitana 1605. godine: „Ne znam ni za jednoga javnog suložnika, ali se svaki dan rađaju djeca i ne zna se njihov otac.”

Treba naglasiti da se pastiri puka Božjega nisu olako mirili s tom nezdravom pojavom u svojoj župi, nego su s više ili manje uspjeha nastojali potpuno iskorijeniti sablazan i loš primjer. Za župnikovanja jednoga od najrevnijih župnika u povijesti tretirane župe, na vizitatorovo pitanje o javnim grešnicima, mjesni je sudac odgovorio: „Naš vrijedni župnik ne dopušta da budu u ovome mjestu.” U obranu Božjih prava župnici su neustrašivo nastupali i pred nosiocima građanske vlasti. Godine 1605. župnik javno opominje kneza, eksponenta mletačke vlasti, i njegova kancelara neka otpuste suložnice, kako bi mogli biti pripušteni sakramentima.

Postojanje javnih grešnika rezultiralo je rađanjem relativno velika broja nezakonite djece, o čemu nam svjedoče stare župske matične knjige. Bilo je slučajeva da su tu neželjenu djecu jednostavno odlagali, pače i pred župnikovim vratima. Tako je jednoga zimskog jutra 1804. godine župnik našao pred vratima već mrtvo dijete (s ceduljom na kojoj je pisalo da je kršteno), izloženo prethodne noći. U nekoliko drugih slučajeva izložena su djeca ostala živa pa se župnik pobrinuo da im nađe prikladnu žensku osobu koja će ih odgajati o njegovu trošku.

Pojava izlaganja djece nije, na žalost, bila usamljena praksa u toj župi, o kojoj je ovdje riječ. Ona je u prošlosti bila poprimila takve razmjere da je, primjerice u Splitu, u crkvenoj režiji, sagrađeno sklonište za takvu djecu. U atriju stare gradske bolnice, koja je donedavno služila svojoj svrsi, a sada je muzej, stajao je natpis da je nadbiskup S. Cosmi 1704. godine „pro infantibus expositis asyllum hoc aperiendum curavit”.

Poštivanje nedjeljnog počinka

Odmah treba istaknuti da je nekoć bilo mnogo više zapovjednih blagdana, a također i drugih koji su se svetkovali pjevanom misom i časoslovom. Stoga vjernici nisu strogo opsluživali zapovijed o poštivanju blagdana. Oni su, doduše, u 17. st. poštivali glavne svetkovine, ali su na ostale radili da bi mogli preživjeti. Prenosili su drva za ogrjev, kamene ploče za pokrivanje kuća, nosili vino do mora (10 km) zbog njegova daljnjeg transportiranja, ali nisu kopali niti radili druge težačke poslove. Ako bi u tu svrhu došli tražiti od župnika dopuštenje, ovi im ga nisu davali pa su oni radili i bez njihova dopuštenja.

Biskupi-vizitatori bili su veoma strogi s obzirom na kršenje nedjeljnog počinka. Godine 1629. naređeno je „da se zapovjedni blagdani svetaca poštuju dužnom čašću, pozivajući – ako ustreba – pomoć svjetovne vlasti. Nikome ne dopustiti da na dan svetačni radi zabranjene poslove bez teške potrebe”. Ako bi se netko usudio raditi bez župnikova dopuštenja i opravdana razloga, morat će mu župnik narediti javnu pokoru. Odrješenje je pak pridržano ordinariju ili njegovu delegatu.

U drugoj polovici 18. st. mnogo su naglašavali važnost nedjeljne župske mise (koju u to doba nazivaju konventualnom!) te su pred vizitatorom optuživali pojedine mjesne svećenike koji u vrijeme berbe grožđa celebriraju prije župske mise i time indirektno daju slobodu da se izjutra ide raditi.

Praznovjerja

Premda se na pitanje o praznovjerjima redovito odgovaralo niječno, ipak na nekoliko mjesta ima spomena i o takvim pojavama. Kad bi nastao kakav izvanredni pomor, ljudi su mislili da iz grobova ustaju mrtvi i usmrćuju žive. Kako bi se uvjerali u (ne)opravdanost takva shvaćanja, 1626. godine čak su bili u crkvi otvorili grob jednoga mrtvacu, na kojega su sumnjali da se tiže iz groba. Vidjevši ga na njegovu mjestu, rekli su župniku da su se uvjerali u neistinitost riječi po kojima bi mrtvi noću hodali.

Navodi se jedno praznovjereje u vezi s mladencima, a ovako je opisano: „Practicira se jedna đavolska vještina; s određenim ukletim čarolijama svežu netom vjenčani par i priječe im da se mogu združiti za neko vrijeme. To čine za šalu i zabavu. Ne misle kako je veliko zlo imati posla s đavlom da se naškodi bližnjemu; pače poremeti učinak sakramenta, najpotrebnijeg za očuvanje ljudskog roda. Ne shvaćaju kolike teškoće time mogu prouzročiti. Nisam mogao doznati imena počinitelja niti način kojim to izvode.”

Godine 1673. spominje se jedna vračara, koja je liječila načinom „što ga ovdje smatraju đavolskim”, a 1702. godine jednu su ženu smatrali vješticom. Župnici su takve pojave suzbijali. Spomenuta vračara više je puta bila ukorena i uskraćeni su joj sakramenti. Jedan župnik, inače dvostruki doktor, iznosi ka-

ko se u vrijeme jedne pošasti bilo počelo govoriti o vampirima, ali se on „odmah svim silama suprotstavio tomu krivom uvjerenju”.

Zanimljivo je što čitamo krajem 16. st., kad je bila riječ o procesijama što ih svakog mjeseca priređuju pojedine bratovštine: „Kako praznovjerno drže (članovi tih pobožnih udruga) da nikada ne smiju održati procesiju nego samo za mlađaka, bilo im je naređeno nek izaberu jedan dan svakog mjeseca i tog dana nek održe procesiju, bez obzira da li Mjesec raste ili opada.”

Pohađanje vjeronaučne pouke

Crkva od svojeg početka vjerno izvršava Kristovu zapovijed o evangelizaciji svijeta (usp. Mt 28,19; Mk 16,15). Svako naviještanje evanđelja zapravo je kateheza, naravno u širem smislu. Premda je katehizacija bila veoma razvijena već u doba sv. otaca, ipak je godina 1566. važan datum za početak njezine obvezatne primjene u današnjem obliku. Tada je, naime, kao jedan od brojnih plodova tridentske obnove, tiskan *Rimski katekizam za župnike*, što ga je po naredbi sv. pape Pija V. sastavio, uz pomoć stručnjaka, kard. Karlo Boromejski.

Stvar je bila idealno zamišljena i obećavala je veću poučenost u pitanjima vjere, ali se ta naredba teško provodila u djelo. Iz ovog prikaza doznat ćemo kako je to bilo bolno pitanje ne samo u župi, o kojoj je ovdje riječ, nego višestranije i u širim razmjerima.

Kad je, dakle, vjeronauk bio naređen, bio je uveden i u dotičnoj župi, ali su ga poslije napustili pa su već 1589. godine zadovoljavali toj obvezi tako da su preko nedjeljne župske mise recitali određene obrasce, primjerice *Apostolsko vjerovanje, Deset zapovijedi Božjih, Pet zapovijedi crkvenih, Sedam svetih sakramenata; Djelo vjere, ufanja, ljubavi i pokajanja, Sedam duhovnih i sedam tjelesnih djela milosrđa* itd. U prigodi biskupskih pohoda župnici su se najčešće opravdavali da je djecu teško skupiti; ne dolaze jer su raspuštena.

Jedan župnik opravdao je svoj propust glede neodržavanja vjeronauka čak ovako: „Pa i nema baš djece koja bi bila za to sposobna”, a drugom zgodom veli da nema katekizma. Sva se njihova opravdavanja mogu svesti na izjavu župnika 1633. godine: „Bio sam počeo tumačiti kršćanski nauk i nikad ga nisam propustio. Pače, više sam puta poticao očeve da šalju djecu na tu korisnu vježbu, ali nisam pobrao ploda, zato je sada posve ispuštena i zanemarena (ta vježba). Više sam puta u tu svrhu dao znak zvonima i stajao sam toliko i toliko puta čekajući u crkvi; više sam puta po dužnosti opominjao, ali se nije moglo pobrati drugi plod.”

Uza sve nastojanje biskupa da se vjeronauk redovito drži, župnici su i dalje nastavili preko nedjeljne mise izlagati kršćanski nauk u katehetskim propovijedima. Zanimljiv je podatak iz 1604. godine, kad su vizitatoru izjavili kako doista ne katehiziraju po biskupijskim odredbama, ali da župski pomoćnik drži školu u kojoj se, među ostalim, tumači i kršćanski nauk. Očito je da tadašnji biskup

nije bio zadovoljan takvim odgovorom, jer je propisao stroge kaznene mjere, ako se ta obveza ne bi izvršavala.

Naredba da se osnuje bratovština kršćanskog nauka — kojoj bi se povjerila briga oko katehiziranja — nije se ostvarila, premda su i tada bile naređene novčane kazne u slučaju neodržavanja vjeronauka. Njih je župnik dužan u savjesti isplatiti siromasima u mjestu i neće moći dobiti sakramentalno odrješenje, ako tome ne zadovolji. Biskupi u svojim pohodima župi općenito ne prihvaćaju uobičajeni izgovor da se vjeronauk slabo pohađa, već naređuju da se i tada mora držati pod prijetnjom proglašanih kazna. Vrijedno je istaknuti da su se neki župnici obraćali pojedinim vjernicima da im pomažu u katehiziranju pa su im u tu svrhu bili podijelili katehetske priručnike.

S tim u vezi piše sv. Ivan Leonardi (1541.-1609.), revni promicatelj tridentinske obnove: „Spustimo se malenima, jer ne valja prezreti one s kojima treba otpočeti obnova crkvenog ćudoređa. Nema toga što bi se smjelo propustiti kako bi nam djeca bila od najnježnije dobi hranjena iskrenošću kršćanske vjere, svetim ćudoređem. U tu svrhu ništa nije korisno kao sveti običaj učenja kršćanskog nauka i izručivanja djece na poduku dobrim muževima koji se boje Boga” (*Časoslov, Služba čitanja* 9. X.).

Polovicom 17. st. još se uvijek linijom manjeg otpora, zadržava katehetska propovijed umjesto propisana vjeronauka, a redovita nedjeljna katehizacija uvedena je cijelo stoljeće poslije Tridentinskog sabora (1545.-1563.). Kako ni tada djeca nisu redovito dolazila, nije se mogao držati vjeronauk po knjizi. Oni koji su dolazili, bili su nepismeni, stoga ih je tadašnji župnik učio — već spomenute — molitvene obrasce. Poslije se ipak poučava kršćanski nauk pa je 1705. godine rečeno da se tumači po katekizmu sv. Roberta Bellarmina, a da preko nedjeljne mise bude katehetska propovijed za sve vjernike.

U katehiziranju se posebno istaknuo župnik dr. Jeronim Blaž Bonačić, koji je prvenstveno za potrebe župske crkve tiskao u Veneciji 1743. godine katekizam *Nauk kršćanski*. Drugo izdanje spomenute knjige priredio je kao šibenski biskup 1761. godine. Održavao je vjeronauk ne samo nedjeljom i zapovjednim blagdanom — kako se onda običavalo — nego mnogo puta i radnim danom. Njegov nasljednik, osim što je djecu revno poučavao kršćanski nauk, katehizirao je odrasle i ispitivao ih za pričest.

No uza sve nastojanje (neko se vrijeme čak svake večeri u župskoj kući tumačio vjeronauk onima koji su željeli sudjelovati!), ovako je 1793. godine opisao stanje vjeronaučne pouke: „Kršćanski se nauk pohađa, ali ne kako bi bilo poželjno. Mnogi, naime, roditelji veću brigu posvećuju svojim životinjama nego vlastitoj djeci. Pošto ih šalju da nadgledaju stoku na paši, djeca ostaju lišena duhovne hrane. Zbog toga malo ih je koji znaju dobro moliti Boga. Njihovi ih roditelji uopće ne uče ili ih nauče moliti slabo, kako već sami znaju. Zato župnik daje sve od sebe da im od usta otkine naučene besmislice, ali bez uspjeha da ih nauči. Dao Bog da takvi nipošto ne znaju kakvu molitvu pa bi tada htjeli stalno dolaziti da ih župnik poučava.”

Održavanje kršćanskog nauka svake večeri u korizmi nalazimo u samom početku 19. stoljeća. Tijekom istog stoljeća župnici nastavljaju stari običaj tumačenja vjeronauka svake nedjelje. Poslije 1855. godine — kad je Austrija potpisala konkordat sa Sv. Stolicom — počelo se sustavno katekizirati u školi, ali se po župskom običajniku iz 1899. godine ipak održavao kršćanski nauk u crkvi svakoga korizmenog popodneva.

Odgoj svećeničkih kandidata

Propisi sabora Lateranskog III. (1179.) i Lateranskog IV. (1215.) da se osnuju kaptolske škole za izobrazbu svećenika nisu imali nikakve važnosti za seoski kler. Tom su se ustanovom mogli koristiti jedino sinovi građanskih obitelji. Takvo stanje nije mnogo promijenio ni Tridentski sabor. Na njemu je 15. srpnja 1563. godine naređeno obvezatno otvaranje sjemeništa, što je u južnohrvatskim krajevima dugo vremena ostalo mrtvo slovo, premda je u tom pravcu bilo pohvalnih pokušaja. Pa kad se ta naredba — iako dosta poslije nego što je proglašena — počela ostvarivati, svejedno za seoski kler ostaje izobrazba kakva je bila i do tada: učili su kod svojih župnika, a prije ređenja pred biskupom polagali ispite i — to je uglavnom sve što se o tome zna.

Stoga bi bilo prikladno reći nešto više o odgoju seoskog klera sve do početka 19. stoljeća, kad je ta pojava potpuno prestala, jednostavno zato što od tada svi obvezatno idu u sjemenište. Ta se opća pojava ovdje obrađuje u jednomu lokalnom okviru i u određenim (ne)prilikama, kao što je slučaj i s ostalim temama ovoga prikaza. Međutim se ovo, što će biti rečeno, može primijeniti na otočki i priobalni pojas Južne Hrvatske.

Ništa pobliže ne možemo znati o predtridentskom načinu školovanja hvarskog dijecezanskog klera. Ali, iz najstarijega sustavnog prikaza o vjerskim prilikama u našim primorskim biskupijama, koji je napisan 16 godina poslije završetka dotičnog sabora, možemo opaziti da je u biskupiji uz većinu izobraženih svećenika bilo i nekoliko neukih. To nas ne smije začuditi, jer je sličnih pojava tada bilo po Italiji pa i u samom Rimu.

Dijecezanska sinoda, održana u Hvaru 1586. godine, određuje da svaki župnik kod sebe drži i u crkvenom nauku odgaja barem jednog klerika, a oni koji imaju bogatije prihode dvojicu.

Nisu uvijek klerici ozbiljno shvaćali školu, jer ih vizitatori moraju opominjati da je marljivo pohađaju i da se ne skitaju. Nastava se u 17. st. nije održavala redovito nego povremeno. U zapisnicima vizitacija nije, doduše, zabilježeno kojim su se priručnicima služili, ali nećemo pogriješiti ako ustvrdimo da su to bile uglavnom iste knjige kojima su se oni, što su tako bili odgojeni služili poslije u svojemu svećeničkom životu za vlastitu izobrazbu: *Sv. pismo, Teološka suma sv. Tome, Rimski katekizam, Uredbe i odluke Tridentskog sabora, Homo apostolicus sv. Alfonsa Liguorija, Rješenje slučajeva savjesti Benedikta XIV., Moralna teologija*

autora *Antoinea, Dogmatika Cunigliatija*. Za razmatranje i duhovno štivo služila im je knjižica *Nasljeduj Krista* te autori: sv. Franjo Saleški, o. Marko Aviani, Segneri i Torniolli.

Iz proglasa hvarskog biskupa, što ga je 1. veljače 1794. godine upravio svi- ma koji su se te korizme imali rediti u Hvaru, doznajemo u čemu su klerici poje- dinih redova bili ispitivani. Osim gradiva u vezi s dotičnim redovima koje će pri- miti, minoristi će biti ispitani u latinskom jeziku i gramatici, tj. u općoj izobrazbi po ondašnjem sustavu školstva; klerici viših redova u retorici i disciplinama koje studiraju, a budući svećenici u moralnoj teologiji. Zatim će svi odgovarati kršćan- ski nauk po talijanskom Bellarminovu ili hrvatskom Bonačićevu katekizmu. Na- dalje, obznanjuje ih da na ispitima neće biti popustljivosti, osobito klericima *in sacris*, jer je „strašno kad vjerski službenik ne poznaje crkveni nauk ili kad jedan neuki i priprosti svjetovnjak znade bolje od njega”. Moraju imati potvrdu od svo- jih učitelja o pohađanju škole i marljivosti u dotičnom studiju. One koji misle da nisu dovoljno spremni za polaganje ispita, potiče neka ih odgode za drugi put, kako bi njega, naime biskupa, poštedjeli neugodnosti, a sebe poniženja da budu odbijeni.

Riječ-dvije o njihovu sakramentalnom životu. Godine 1614. naređeno je dakonima da se pričešćuju svake treće nedjelje u mjesecu, a minoristima da se ispovijedaju svakog mjeseca. Kako se to održavalo, svjedoči nam jedan đakon, is- pitan 13 godina poslije te naredbe. On veli da se ispovijeda i pričešćuje dva puta godišnje, na Uskrs i na Božić. U istom se stoljeću opet od klerika traži da se is- povjede i pričeste barem jednom mjesečno, osim blagdana Bogorodice i apostola koji se svetkuju dotičnog mjeseca. Posljednji se put ista naredba ponavlja 1708. godine pa se iz toga daje zaključiti da je poslije u tom pogledu stvar išla nabolje.

Jedna od važnijih kleričkih dužnosti bila je pomagati župniku kod katehi- ziranja djece. Time su se vježbali za svoju buduću službu, a barem dvije godine uspješna prakticanja te vježbe bio im je uvjet za ređenje. Oni su se slabo za to brinuli pa se župnik tuži kako ne samo djeca nego ni klerici ne dolaze na vjero- nauk. On ih je poučavao kako se katehizira, ali oni zato nisu bili zagrijani. Na preporuku vizitatora da se pobrine kako bi bili revniji, odgovara da će učiniti što bude mogao, samo ako oni budu htjeli slušati. Takve žalosne pojave bile su početkom 17. st., ali u 18. st. klerici aktivno sudjeluju kod tumačenja nedjeljnog vjeronauka.

U vezi s njihovim vladanjem zapisano je samo ono što je odudaralo od redo- vita ponašanja koje se tražilo od klerika. Dosta je bilo da samo jedan ne bude po tadašnjem shvaćanju, već je vizitator imao razloga izdavati naredbe odnosno za- brane, pa nas to ne smije zavesti u općem prosuđivanju tih klerika. Biskupi, dak- le, naređuju da klerici ne smiju voditi plesove ili u njima sudjelovati, u vrijeme poklada nositi maske, igrati na karte i na „balote”, nositi dugu kosu i to pod pri- jetnjom da za pet godina neće biti pripušteni višim redovima. Konstatira se da ne- ki klerici, pod bilo kojim izgovorom i bez potrebe, lutaju po mjestu pjevajući ili čineći što nije dolično. Pojedinci lako vrijeđaju i drsko odgovaraju; drugi su opet raspušteni i ne slušaju roditelje. U slučaju da klerici ne bi poslušali biskupo-

ve naredbe, župnik je bio dužan to javiti biskupu, a u vrijeme ređenja svakoga pojedinog pod zakletvom izjaviti da li su obdržavali spomenute naredbe. Zbog objektivnosti treba napomenuti da se navedeni negativni slučajevi pojavljuju veoma rijetko, a uglavnom se o klericima govori pozitivno i nema im se što prigovoriti.

I pojedine sinode — biskupijske ili pokrajinske — proglašavale su naredbe u vezi s klericima. Već spomenuta biskupijska sinoda u Hvaru 1586. godine određuje da se protiv onih svećenika koji su zaređeni, a u roku od godine dana zane-mare celebrirati prvu misu bez opravdana razloga, ima postupiti kao da su sum-njivi zbog hereze. Inače, bit će svakomu zabranjeno celebrirati prvu misu bez biskupova dopuštenja i blagoslova. Na pokrajinskoj sinodi u Zadru 1579. godine, apostolski vizitator naređuje svim biskupima našega priobalnog pojasa da budu posebno revni u ispitivanju ređenika i da to obavljaju osobno. Moraju ukinuti loš običaj što ga prakticiraju mladomisnici; oni, naime, pitaju novaca kako bi u prigodi prve mise mogli pripremiti gozbe koje su raskošne i bogate s obzirom na društveno-ekonomske prilike u pokrajini.

Nije ništa neobično što neki svećenici, odgojeni na selu, nisu bili uglašeni ili što u nekim slučajevima njihov život nije mogao služiti vjernicima na izgrad-nju. O tome nam svjedoče zapisnici biskupskih vizitacija u kojima je posvećeno — nekada čak i previše — prostora takvim slučajevima. Kao klerici stanovali su kod svojih roditelja, a pojedinci i obrađivali zemlju; živjeli su u mjestima gdje, uza svu ondašnju religioznu atmosferu, vjerski i moralni život nije uvijek bio na poželj-noj visini. Ističući činjenicu da je glavnina tako odgojena klera primjerno izvrša-vala svoju službu, ipak moramo dopustiti da u takvoj sredini nisu uvijek mogli steći izgradnju i dobiti izobrazbu kakvu im je moglo dati samo sjemenište.

Zaključak

Iz prikazanih činjenica vidi se da je u prošlosti — kao i danas — bilo pozi-tivnih i negativnih strana u religiozno-moralnom životu naših vjernika. Ograni-čivši se na same zapisnike kanonskih vizitacija, čak bi se mogla o našim predima dobiti posve negativna slika, jer su ondje uglavnom zapisane pojave kod kojih je trebalo uredovati. Biskupu-vizitatoru takvo je postupanje dopuštala njegova vlast u Crkvi i društveni ugled. Pozitivna strana života i vladanja naših vjernika se pretpostavlja i zato se mnogo ne tretira.

Na kraju ovoga prikaza možemo ustvrditi da su se tako brojni i raznovrsni bogoštovni čini neznatno proživljavali u svoj njihovoj dubini, što zacijelo nije bio nedostatak samo u prošlim vremenima. Privatni život vjernika slabo se hranio na bogatom izvoru liturgijskih obreda. Tome je svakako pridonijelo i nepoznavanje (latinskoga) liturgijskog jezika, premda su u pjevanju aktivno sudjelovali.

Susrećemo se s vjerskim neznanjem i praznovjerjima, a roditelji su se slabo brinuli da im djeca pohađaju vjeronauk. S tim u vezi iste su tužbe gotovo svih župnika, posebno u 16. i 17. stoljeću. I svijest o nedjeljnom počinku bila je

nedostatno razvijena. Tu je pojavu, bez sumnje, uvjetovalo njihovo slabo materijalno stanje.

I sami svećenici-liturzi nicali su u takvoj sredini, u njoj živjeli i djelovali (uglavnom su bili ređeni na naslov patrimonija!), a svoju su svećeničku izgradnju primali većinom na selu. Stoga je razumljivo da se nisu mogli mnogo izdignuti iznad kategorija shvaćanja i religioznog proživljavanja običnih vjernika, koji su bili povjereni njihovoj pastoralnoj brizi.

Među vjernicima župe, o kojoj je u prednjem prikazu bila riječ, doista nalimo određene negativnosti, osobito nezakonitu djecu i nekoliko slučajeva izlaganja djece. Mora se naglasiti da iste stare matične knjige također sadrže zadivljujuće i pohvalne zapise u prigodi smrti pojedinih župljana, koje se hvali zbog njihova kreposna života i uzorne smrti. Istaknimo da je ta župa, koja postoji više od tisuću godina, samo od 1400. godine do danas dala Crkvi stotinu svećenika, pače i jednu osobu koja je u domaćoj hagiografskoj literaturi registrirana među onima koji su umrli na glasu svetosti.

Suočivši se sa slabostima naših vjernika u prošlosti, spontano nam se nameće misao, premda poganskog podrijetla; „Homo sum, et humani nihil a me alienum puto” (Terencije). Međutim, isključivo pozivanje na takav stav znači očitu opasnost duhovne zaraze. Da bismo na nju postali imuni, molimo s nadahnutim pjesnikom: „Pone, Domine, custodiam ori meo, et ostium circumstantiae labiis meis; ut non declinet cor meum in verba malitiae, ad excusandas excusationes in peccatis” (Vg; Ps 140, 3-4). Stoga se navedena Terencijeva izreka ovako modificira s kršćanskog stajališta: Humanum errare, angelicum emendare, diabolicum perseverare! Ipak konačni zaključak prepustimo mjerodavnim riječima Objave: „Što je bilo, opet će biti, i što se činilo, opet će se činiti, i nema ništa novo pod suncem” (Prop 1,9).